

การศึกษาทัศนคติของผู้รับบริการด้านการแพทย์แผนไทย
ต่อการบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทย

Attitudes of Treated Patients towards Treatment with Thai
Traditional Medicine

สุภาพร วิสูงเร

TCI 1

0,8

วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์
ปีที่ 10 ฉบับพิเศษ 1 มีนาคม-พฤษภาคม 2558

การศึกษาทัศนคติของผู้รับบริการด้านการแพทย์แผนไทย
ต่อการบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทย
Attitudes of Treated Patients towards Treatment
with Thai Traditional Medicine

สุภาพร วิสูงเร*

บทคัดย่อ

การศึกษาทัศนคติของผู้รับบริการด้านการแพทย์แผนไทยต่อการบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทัศนคติของผู้รับบริการด้านการแพทย์แผนไทยต่อการบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทย ประชากรที่ศึกษาคือ ผู้รับบริการด้านการแพทย์แผนไทย โรงพยาบาลเพชรบูรณ์ กลุ่มตัวอย่างจำนวน 207 คน เครื่องมือที่ใช้เก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสอบถามแบบมาตราส่วนประมาณค่า ทดสอบหาค่าความเชื่อมั่นของแบบสอบถามเท่ากับ 0.79 วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ความถี่ ค่าเฉลี่ย ร้อยละ และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการศึกษาพบว่า ผู้รับบริการด้านการแพทย์แผนไทยมีกลุ่มตัวอย่างมีทัศนคติเชิงบวกต่อการบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทย (3.55 ± 0.69) ทัศนคติการบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทยในแต่ละด้าน พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีทัศนคติเชิงบวกทางด้านเวชกรรมไทย (3.52 ± 0.72) เภสัชกรรมไทย (3.75 ± 0.75) และการนวดไทย (3.57 ± 0.67) และมีทัศนคติระดับปานกลางต่อการบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทยทางการฝังเข็มไทย (3.35 ± 0.62)

คำสำคัญ : ทัศนคติ, การแพทย์แผนไทย, การบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทย

Abstract

Attitude of patient to treatment with Thai Traditional Medicine. The objective of attitude of patient to treatment with Thai Traditional Medicine. The population is patient to treatment with Thai Traditional Medicine of phetchabun hospital and the sample is 207. The questionnaire rating scale is to used as an instrument. The reliability of the questionnaire was 0.79. Data analysis included frequency, mean, percentage and standard deviation.

The results showed that patient to treatment with Thai Traditional Medicine have positive attitude (3.55 ± 0.69), thai traditional therapy (3.52 ± 0.72), thai traditional pharmacy (3.75 ± 0.75), thai traditional massage (3.57 ± 0.67) and mediam attitude of thai traditional midwifery (3.35 ± 0.62).

Keywords: Attitude, Thai Traditional Medicine, Treatment with Thai Traditional Medicine

*สาขาวิชาสาธารณสุขศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์

บทนำ

การแพทย์แผนไทย (Thai Traditional Medicine) เป็นระบบการแพทย์ที่มีบทบาทในการดูแลสุขภาพตามวิถีการดูแลสุขภาพของไทยมาช้านาน กำลังได้รับความนิยมและเป็นที่ยอมรับกันอย่างแพร่หลาย ระบบการแพทย์แผนไทยได้พัฒนาและสอดแทรกเข้าไปในระบบบริการของรัฐ โดยมีบริการด้านการแพทย์แผนไทยให้ประชาชนได้รับบริการอย่างทั่วถึง รูปแบบการใช้บริการทางการแพทย์แผนไทย พบว่า ประชาชนใช้บริการด้านการบำบัดรักษาและฟื้นฟูสมรรถภาพมากเป็นอันดับที่ 1 รองลงมาเป็นการส่งเสริมสุขภาพและป้องกันโรค (คณะกรรมการพัฒนาระบบข้อมูลเชิงยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก, 2548) การบำบัดรักษาโรคทางการแพทย์แผนไทย แบ่งออกเป็น 4 ด้าน คือ ด้านเวชกรรมไทย เภสัชกรรมไทย การนวดไทย และการผดุงครรภ์ไทย (กลุ่มกฎหมายและคดี กองการประกอบโรคศิลปะ กรมสนับสนุนบริการสุขภาพ, 2552) การบำบัดรักษาโรคทางการแพทย์แผนไทย เป็นองค์ความรู้ที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาและเรียนในสถาบันอุดมศึกษา (คณะกรรมการจัดทำแผนยุทธศาสตร์ชาติ การพัฒนาภูมิปัญญาไทย สุขภาพวิถีไทย พ.ศ. 2555-2559) ปัจจุบันมหาวิทยาลัยหลายแห่งได้มีการผสมผสานองค์ความรู้ทางด้านการแพทย์แผนไทยเข้าในหลักสูตรต่างๆ ทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาทัศนคติการบำบัดรักษาโรคด้วยการแพทย์แผนไทยของผู้รับบริการด้านการแพทย์แผนไทย เพื่อนำข้อมูลมาใช้ในการพัฒนางานแพทย์แผนไทยและพัฒนาการเรียนการสอนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

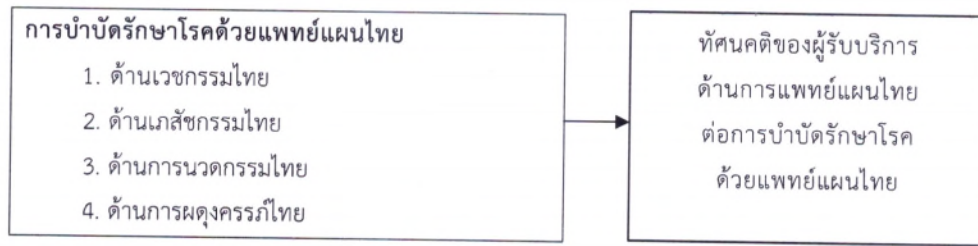
เพื่อศึกษาทัศนคติของผู้รับบริการด้านการแพทย์แผนไทยต่อการบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทย

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาศึกษาทัศนคติของผู้รับบริการด้านการแพทย์แผนไทยต่อการบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทย โรงพยาบาลเพชรบูรณ์ เป็นการศึกษาเชิงสำรวจแบบพรรณนา (Descriptive survey research) กลุ่มตัวอย่างคือ ผู้รับบริการด้านการแพทย์แผนไทย โรงพยาบาลเพชรบูรณ์ จำนวน 207 คน สุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้เก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสอบถามแบบมาตราส่วนประมาณค่า

กรอบความคิดในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้แสดงกรอบแนวคิดทัศนคติของผู้รับบริการด้านการแพทย์แผนไทยต่อการบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทย มีกรอบแนวคิด ดังนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงสำรวจแบบพรรณนา (Descriptive survey research)

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการวิจัย คือ ผู้รับบริการด้านการแพทย์แผนไทย โรงพยาบาลเพชรบูรณ์ ประมาณ 429 คนต่อเดือน

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ศึกษาเป็นผู้เข้ารับบริการทางการแพทย์แผนไทยกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้เท่ากับ 207 คน วิธีการสุ่มตัวอย่าง ใช้การสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (บุญใจ ศรีสถิตนรากร, 2544 : 186) โดยสุ่มตัวอย่างจากการเรียงลำดับการมารับบริการทางการแพทย์แผนไทยที่งานแพทย์แผนไทยที่จำนวนคู่

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย/รวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ ผู้วิจัยสร้างขึ้นเอง มีลักษณะเป็นมาตราส่วนประมาณค่า (Rating scale) โดยมีเกณฑ์กำหนดค่าน้ำหนักของการประเมินเป็น 5 ระดับ ตามแบบของลิเคิร์ต (Linkert Scale) (Likert, Rensis, 1961)

วิธีการเก็บข้อมูล

1. สร้างแบบสอบถามตามแบบของลิเคิร์ต (Linkert Scale) และหาค่าความเที่ยงตรง (Validity) โดยนำแบบสอบถามที่สร้างขึ้นมาให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความเที่ยงตรง
2. ทดสอบแบบสอบถาม (Try-out) โดยนำแบบสอบถามจำนวน 20 ชุด ไปทดลองใช้กับผู้เข้ารับบริการทางด้านแพทย์แผนไทย โรงพยาบาลหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์
3. หาค่าความเชื่อมั่นของแบบสอบถามด้วยวิธีการหาสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาค (α -Coefficient) (Cronbach, 1951 อ้างถึงใน ล้วน สายยศ และอังคณา สายยศ, 2538 : 200) โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปทางคอมพิวเตอร์ ได้ความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.79
4. เก็บรวบรวมแบบสอบถาม จำนวน 207 ชุด ตรวจสอบแบบสอบถามทั้งหมดและลงรหัส (Coding) แบบสอบถาม และคำนวณโดยใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูปทางสถิติ

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงสถิติในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยแบ่งการวิเคราะห์ข้อมูล ออกเป็น 2 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไป ของผู้ตอบแบบสอบถาม ลักษณะแบบสอบถามเป็นแบบตรวจสอบรายการ (Check-list) มีข้อความจำนวน 6 ข้อ ใช้วิธีการหาค่าความถี่(Frequency) แล้วสรุปออกมาเป็นร้อยละ (Percentage)

ตอนที่ 2 ทักษะการบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทย ลักษณะแบบสอบถามเป็นแบบมาตรา ส่วนประมาณค่า (Rating scale) มีข้อความจำนวน 30 ข้อ ใช้วิธีการหาค่าความถี่(Frequency) แล้วสรุปออกมา เป็นร้อยละ(Percentage) หาค่าเฉลี่ย (Mean) และหาค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน(Standard Deviation) ซึ่งมี เกณฑ์กำหนดค่าน้ำหนักของการประเมินเป็น 5 ระดับ ตามแบบของลิเคิร์ต (Linkert Scale) (Likert, Rensis,1961) ดังนี้

ค่าเฉลี่ย 4.21-5.00 หมายถึง มีทัศนคติเชิงบวกมาก

ค่าเฉลี่ย 3.41-4.20 หมายถึง มีทัศนคติเชิงบวก

ค่าเฉลี่ย 2.61-3.40 หมายถึง มีทัศนคติปานกลาง

ค่าเฉลี่ย 1.81-2.60 หมายถึง มีทัศนคติเชิงลบ

ค่าเฉลี่ย 1.00-1.80 หมายถึง มีทัศนคติเชิงลบมาก

ผลการวิจัย

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไป ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า ผู้มารับบริการด้านการแพทย์แผน ไทยส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มีอายุระหว่าง 51 – 60 ปี สถานภาพสมรส ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับราชการ การศึกษาอยู่ระดับปริญญาตรี มีรายได้อยู่ระหว่าง 5,001 – 10,000 บาท/เดือน ดังนี้

ตารางที่ 1 ข้อมูลทั่วไป (N=207)

ข้อมูลทั่วไป	จำนวน	ร้อยละ
เพศ		
ชาย	64	30.90
หญิง	143	69.10
อายุ		
ต่ำกว่า 20 ปี	3	1.40
21 - 30 ปี	18	8.70
31 - 40 ปี	32	15.50
41 - 50 ปี	58	28.00
51 - 60 ปี	60	29.00
61 ปีขึ้นไป	36	17.40
สถานภาพ		
โสด	42	20.30
สมรส	144	69.60
หม้าย	21	10.10
อาชีพ		
รับราชการ	91	44.00
พนักงานรัฐวิสาหกิจ	1	0.50
เกษตรกร	13	6.30
ธุรกิจส่วนตัว	39	18.80
รับจ้างทั่วไป	25	12.10
พ่อบ้าน/แม่บ้าน	14	6.80
อื่นๆ	24	11.60
ระดับการศึกษา		
ประถมศึกษา	48	23.20
มัธยมศึกษา	41	19.80
ประกาศนียบัตรวิชาชีพ	8	3.90
ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง/อนุปริญญา	12	5.80
ปริญญาตรี	65	31.40
สูงกว่าปริญญาตรี	33	15.90
อื่นๆ	-	-

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ข้อมูลทั่วไป	จำนวน	ร้อยละ
รายได้		
ต่ำกว่า 5,000 บาท/เดือน	18	8.70
5,001 – 10,000 บาท/เดือน	64	30.90
10,001 – 20,000 บาท/เดือน	51	24.60
20,001 – 30,000 บาท/เดือน	32	15.50
มากกว่า 30,001 บาท/เดือน	42	20.30

ตอนที่ 2 ทักษะการบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทย ผลการศึกษาที่ศึกษาทักษะการบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทย พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีทัศนคติเชิงบวก ต่อการบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทย (3.55 ± 0.69) ทักษะการบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทยในแต่ละด้าน พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีทัศนคติเชิงบวกทางด้านเวชกรรมไทย (3.52 ± 0.72) เกษษกรรมไทย (3.75 ± 0.75) และการนวดไทย (3.57 ± 0.67) และมีทัศนคติระดับปานกลางต่อการบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทยทางการผดุงครรภ์ไทย (3.35 ± 0.62)

ตารางที่ 2 ทักษะการบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทย

การบำบัดโรคด้วยแพทย์แผนไทย	ค่าเฉลี่ย ($\bar{x}$)	ค่าส่วนเบี่ยงเบน มาตรฐาน(SD.)	ทัศนคติ
การบำบัดโรคด้วยแพทย์แผนไทยการทางด้านเวชกรรมไทย			
1. การบำบัด รักษาโรค ด้วยแพทย์แผนไทยเป็นอีกทางเลือกในการดูแลสุขภาพ	4.33	0.50	บวกมาก
2. การบำบัด รักษาโรค ด้วยแพทย์แผนไทยได้รับความนิยมน้อยลง	3.67	1.05	บวก
3. การแพทย์แผนไทย เป็นศาสตร์ในการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม ทั้งกาย จิต สังคม และจิตวิญญาณ	4.17	0.50	บวก
4. การบำบัด รักษาโรคด้วยการแพทย์แผนไทย ท่านมักจะนึกถึงวิธีการรักษาโดยการนวดไทย	1.97	0.56	ลบ
5. การซักประวัติ ตรวจร่างกาย เป็นขั้นตอนที่สำคัญในการบำบัดรักษาโรค	4.26	0.48	บวกมาก
6. การบำบัด รักษาโรคด้วยการแพทย์แผนไทย เป็นการเพิ่มค่าใช้จ่ายในการดูแลสุขภาพ	3.31	1.17	ปานกลาง
7. ค่าบริการทางการแพทย์แผนไทยมีความเหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจในปัจจุบัน	3.99	0.58	บวก

ตารางที่ 2 (ต่อ)

การบำบัดโรคด้วยแพทย์แผนไทย	ค่าเฉลี่ย ($\bar{x}$)	ค่าส่วนเบี่ยงเบน มาตรฐาน(SD.)	ทัศนคติ
8. วิธีการบำบัด รักษาโรคด้วยการแพทย์แผนไทย นิยมรักษาโดยการนวดไทยควบคู่กับการใช้สมุนไพรเท่านั้น	2.47	0.93	ลบ
รวม	3.52	0.72	บวก
การบำบัดโรคด้วยแพทย์แผนไทยการทางด้านเภสัชกรรมไทย			
1. การพัฒนารูปแบบการใช้ยาสมุนไพรมาเป็นแคปซูล ยาเม็ด ยา น้ำ ทำให้ใช้ง่าย สะดวก	4.27	0.60	บวกมาก
2. การใช้ยาสมุนไพรในการบำบัด รักษาโรคมีขั้นตอนที่ยุ่งยาก	3.65	1.0	บวก
3. ยาสมุนไพรสามารถบำบัด รักษาอาการเจ็บป่วยเบื้องต้น	4.04	0.56	บวก
4. สมุนไพร เหมาะที่จะใช้ในการส่งเสริมความงาม	2.25	0.74	ลบ
5. ยาสมุนไพร มีฤทธิ์ในการบำบัด รักษาโรค	4.05	0.52	บวก
6. การรับประทานยาสมุนไพร มักทำให้เกิดอาการแพ้ยา	3.75	0.94	บวก
7. การศึกษาวิจัยสมุนไพร ทำให้ยาสมุนไพรมีความน่าเชื่อถือมากขึ้น	4.25	0.58	บวกมาก
8. การรักษาโดยการใช้ยาสมุนไพร มีความปลอดภัยน้อย	3.73	1.03	บวก
รวม	3.75	0.75	บวก
การบำบัดโรคด้วยแพทย์แผนไทยการทางด้านการนวดไทย			
1. การนวดไทย สามารถบำบัด รักษาโรคในระบบกล้ามเนื้อ	4.20	0.44	บวก
2. การนวดไทย มีขั้นตอนการรักษาที่ยุ่งยาก	3.84	0.81	บวก
3. การบำบัด รักษาโรคด้วยการนวดไทยอย่างต่อเนื่องทำให้ ผลการรักษาดีขึ้น	4.28	0.52	บวกมาก
4. การบำบัด รักษาโรค ด้วยการนวดไทยทำให้เกิดอันตราย	3.82	1.04	บวก
5. การนวดไทย เป็นการส่งเสริมสุขภาพให้แข็งแรง	4.16	0.53	บวก
6. การบำบัด รักษาโรคด้วยการนวดไทยสามารถรักษาโรคเรื้อรัง ให้หายขาดได้	2.43	0.83	ลบ
7. การนวดไทยเป็นภูมิปัญญาที่ควรอนุรักษ์	4.55	0.59	บวกมาก
8. การประกอบพิธีกรรมร่วมกับการนวดไทย ช่วยให้การักษาดี ขึ้น	2.60	0.50	ลบ
9. การนวดไทยเน้นการส่งเสริมสุขภาพมากกว่าการบำบัด รักษา โรค	2.25	0.81	ลบ
รวม	3.57	0.67	บวก

ตารางที่ 2 (ต่อ)

การบำบัดโรคด้วยแพทย์แผนไทยการทางด้านการผดุงครรภ์ไทย			
1. การฟื้นฟูสุขภาพมารดาหลังคลอดด้วยศาสตร์การแพทย์แผนไทย มีความสำคัญมากในการดูแลสุขภาพ	4.06	0.57	บวก
2. การดูแลหญิงตั้งครรภ์ เช่น การนวด การใช้ยาสมุนไพร การเตรียมตัวคลอด เป็นต้น กำลังได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก	2.11	0.68	ลบ
3. การดูแลหญิงตั้งครรภ์และการฟื้นฟูสุขภาพมารดาหลังคลอดด้วยศาสตร์การแพทย์แผนไทย เป็นการดูแลสุขภาพทางกายและจิตใจ	4.05	0.55	บวก
4. การดูแลหญิงตั้งครรภ์และการฟื้นฟูสุขภาพมารดาหลังคลอด เน้นส่งเสริมสุขภาพความงามของสตรี	2.16	0.69	ลบ
5. การอยู่ไฟ การทบทมิ้อเกลือ การอบสมุนไพร การเข้ากระโจม ช่วยให้มารดาหลังคลอดฟื้นตัวเร็วขึ้น	4.38	0.61	บวกมาก
รวม	3.35	0.62	ปานกลาง
ทัศนคติการบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทยทั้ง 4 ด้าน	3.55	0.69	บวก

อภิปราย

ทัศนคติของผู้รับบริการด้านการแพทย์แผนไทยต่อการบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทย กลุ่มตัวอย่างมีทัศนคติเชิงบวกต่อการบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทยทางด้านเวชกรรมไทย เภสัชกรรมไทย การนวดไทย และการผดุงครรภ์ไทย สอดคล้องกับการศึกษาของดุซนีย์ ยีร์อสา (2549) พบว่า ทัศนคติที่มีต่อการรักษาด้วยแพทย์แผนไทย มีความสัมพันธ์กับการรักษาโรคโดยการใช้บริการแพทย์แผนไทย และสอดคล้องกับการศึกษาของสุชล แวนแก้ว (2550) พบว่า ผู้บริหารทางการแพทย์และสาธารณสุขมีการยอมรับโดยรวมต่อการผสมผสานการแพทย์แผนไทยเข้าสู่ระบบบริการสาธารณสุขอยู่ในระดับมาก มีการยอมรับในด้านประโยชน์ของการแพทย์แผนไทยในระดับมาก มีการยอมรับในด้านประสิทธิภาพของการแพทย์แผนไทยในระดับมาก และยอมรับว่าการแพทย์แผนไทยมีประสิทธิภาพสามารถป้องกัน รักษา ฟื้นฟูและส่งเสริมสุขภาพของประชาชนได้

ข้อเสนอแนะ

ควรมีการศึกษาปัจจัยด้านแรงจูงใจ ความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อการบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทย และพฤติกรรมบำบัดรักษาโรคด้วยแพทย์แผนไทย

เอกสารอ้างอิง

- กลุ่มกฎหมายและคดี กองการประกอบโรคศิลปะ กรมสนับสนุนบริการสุขภาพ. 2552. พระราชบัญญัติการประกอบโรคศิลปะ พ.ศ. 2542 พระราชบัญญัติการประกอบโรคศิลปะ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2547 พระราชบัญญัติการประกอบโรคศิลปะ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2550 พร้อมด้วยพระราชกฤษฎีกากฎกระทรวง ระเบียบ ประกาศกระทรวงสาธารณสุข และประกาศคณะกรรมการวิชาชีพที่ออกตามพระราชบัญญัติการประกอบโรคศิลปะ พ.ศ. 2542. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : สำนักงานกิจการโรงพิมพ์ องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.
- คณะกรรมการพัฒนาระบบข้อมูลเชิงยุทธศาสตร์ การพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก. (2548). รายงานสถานการณ์การแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้าน และการแพทย์ทางเลือกประจำปี พ.ศ. 2548-2550. กรุงเทพฯ : มินัสฟิล์ม.
- คณะอนุกรรมการจัดทำแผนยุทธศาสตร์ชาติ การพัฒนาภูมิปัญญาไทย สุขภาพวิถีไท พ.ศ. 2555-2559. 2555. () แผนยุทธศาสตร์ชาติ การพัฒนาภูมิปัญญาไทย สุขภาพวิถีไท ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2555-2559). กรุงเทพฯ : อุษาการพิมพ์.
- ดุขฎิ ยี่ร้อยสา. (2549). การศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้บริการแพทย์แผนไทยในจังหวัดภูเก็ต. ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขายุทธศาสตร์การพัฒนา สำนักงานบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต.
- บุญใจ ศรีสถิตนรากร. (2544). ระเบียบวิธีการวิจัยทางพยาบาลศาสตร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ถ้วน สายยศและอังคณา สายยศ. (2538). เทคนิคการวิจัยทางการศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น.
- สุชล แวนแก้ว. (2550). การยอมรับในการผสมผสานการแพทย์แผนไทยเข้าสู่ระบบบริการสาธารณสุขของผู้บริหารทางการแพทย์และสาธารณสุขในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้. ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสร้างเสริมสุขภาพ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- Likert, Rensis, 1961. *New patterns of management*. New York: McGraw-Hill Book.